ЧЕРЕМІСІН Олександр

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету (м. Херсон)
ORCID ID: 0000-0003-0173-0489

ІНТЕРВ'ЮВАННЯ СВІДКІВ: УСНА ІСТОРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОКУМЕНТУВАННЯ РОСІЙСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ У ХЕРСОНІ В ПОСТОКУПАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Актуальність дослідження зумовлена тим, що вогневий терор який запровадила армія російської федерації після тривалої тимчасової окупації носить комплексний характер. Артилерійські удари і атаки дронами функціонують як взаємодоповнюючі інструменти впливу, створюючи безперервне поле небезпеки, у межах якого цивільне населення має адаптуватись і організовувати повсякденне життя. Така форма насильства набула ознак тривалої системної практики, що трансформує соціальні поведінкові моделі, міські ритми та структуру локальної пам'яті.

Усна історія розглядається як дієвий інструмент фіксації цих процесів, що поєднує документування свідчень цивільного населення Херсона із формуванням довготривалих архівів джерел. Усноісторичне інтерв'ювання забезпечує збереження фактичних даних про події, їх просторово-часові параметри, наслідки для цивільних осіб і характер повсякденного досвіду життя в умовах постійної загрози. У такий спосіб усна історія виступає механізмом створення історичного масиву матеріалів, який має значення як для наукової реконструкції сучасної війни та формування підґрунтя для майбутніх практик пам'яті [5]. Останнім часом зросла кількість праць пов'язаних із використанням усноісторичної методології у фіксуванні злочинів військових російської федерації і на прикладі різних локальних територіальних громад [3, с. 69-75; 4, с. 865-873; 6, с. 39-52]. Також зросла кількість праць з усної історії і на сторінках Українського історичного журналу [1, с. 209-214].

Метою роботи є дослідження феномену системного вогневого впливу на цивільний простір Херсона у постокупаційний період з метою обґрунтуванню усної історії як інструменту документування російських воєнних злочинів.

У центрі уваги перебуває розробка понятійного і теоретико-методологічного інструментарію, який дозволяє інтерпретувати поєднане застосування різних видів озброєння як єдиний комплексний режим впливу на міське середовище, що виходить за межі опису окремих атак і постає як структурована, тривала форма насильницького контролю міського простору.

Методологічно робота спирається на поєднання усної історії як інструменту фіксації досвіду, джерелознавчого аналізу свідчень та теоретичного моделювання досліджуваного явища. Це дозволить ввести до наукового обігу

джерельний масив інформації про категорію системного вогневого терору цивільного населення з боку російських військових.

Авторська позиція спрямована на обґрунтування концептуального підходу, відповідно до якого артилерійські удари та атаки безпілотників розглядаються як взаємопов'язані елементи цілісної системи безперервного вогневого контролю, що формує стан постійної небезпеки для цивільного населення. На мою думку, саме така інтегрована інтерпритація дозволяє виявити сутнісні характеристики цього феномену: безперервність, комплексність, перманентність, дифузність, непередбачуваність, асиметричність, рутинність, психосоціальна дестабільність, розтягнутість, інфраструктурна ерозія тощо.

Після звільнення Херсона у листопаді 2022 р. місто опинилось в історичній ситуації, яка не має прямих аналогів в урбаністичному минулому України. Деокупація, що в класичній військово-історичній логіці мала б означати перехід території до тилового статусу у херсонському випадку набула протилежного значення. Місто не вийшло із зони воєнного і терористичного впливу і трансформувалось в простір постійної дистанційної вразливості. Ключовим чинником цієї ситуації стала географія: між правобережною частиною міста і позиціями російських військ на лівому березі протікає лише Дніпро. Ця водна межа, яка в мирний час була природною артерією регіона, у воєнних умовах перетворилась на лінію фронта і прямої вогневої доступності. Відстань між сторонами на окремих ділянках є настільки малою, що міський простір опиняється в межах ефективної досяжності різних видів ствольної артилерії, танків, реактивних систем залпового вогню і дронів.

У порівнянні з іншими обласними центрами, які перебувають під вогневим впливом, Херсон характеризується мінімальною дистанцією до позицій противника, що зумовлює особливу інтенсивність і щільність загроз [2, с. 5-32].

У перші місяці після деокупації основним засобом ураження залишалась артилерія і міномети. Обстріли мали регулярний характер і були спрямовані як на інфраструктурні об'єкти так і на житлову забудову, транспортні маршрути, медичні заклади, освітні установи. Місто фактично функціонувало в режимі постійного артилерійського тиску, коли кожен район залишався потенційно вразливим. Водночас, близькість лівобережних позицій дозволяла застосувати танки і міномети для ураження прибережних кварталів. Це створювало локальні зони підвищеної небезпеки вздовж річкового фронту, де руйнування набували систематичного характеру.

Наступний етап ескалації пов'язувався із розширенням номенклатури засобів ураження. До артилерії додались авіаційні засоби, зокрема керовані авіабомби, здатні завдавати масштабних руйнувань. Їх застосування засвідчило, що міський простір Херсона розглядається як об'єкт, доступний для ударів різної потужності, що не обмежуються локальним цілями. Однак найбільш суттєва зміна характеру загрози відбулась із систематичним використанням дронів. Вони внесли нову просторово-часову логіку терору з боку російських військ. Вони забезпечили тривалу присутність у повітряному просторі, варіативність маршрутів, можливість точкового ураження й постійний моніторинг. У

результаті загроза перестала бути прив'язаною до певних часових інтервалів і перетворилась на фонову умову існування.

Це призвело до глибокої трансформації міського життя. Повсякденні практики відбуваються в умовах постійного ризику. Небезпека інтегрується у структуру повсякдення, формуючи нові моделі поведінки, ритми життя, способи організації простору. Відсутність чітко визначених безпечних зон і часових «пауз», означає, що місто існує в режимі перманентної вогневої доступності.

Вищеописаний стан постійного дистанційного вогневого впливу на цивільний простір Херсона підводить до висновку методологічного характеру: цей феномен потребує системного введення в поле фахового наукового осмислення. Здебільшого йдеться про інтерпритацію сформованої воєнної реальності як комплексного історико-соціального феномена. Наразі значна частина інформаційного обігу навколо події у місті формується журналістськими матеріалами, репортажами, документальними фільмами, які виконують важливу функцію інформування та привернення уваги міжнародної аудиторії. Однак ці формати за своєю природою орієнтовані на подієвість, емоційну виразність і фрагментованість, що обмежує їхню здатність пояснювати структурні характеристики процесів.

Журналістська оптика здебільшого концентрується на окремих епізодах насильства – конкретному обстрілі, зруйнованому будинку, поранених або загиблих, драматичних історіях виживання. Такий підхід фіксує подію але не завжди дозволяє побачити її як елемент ширшої системи. Часто увага зосереджується на одному типі загрози, наприклад, артилерійських ударах або атаках дронів тоді як у реальній ситуації ці інструменти функціонують паралельно часто доповнюючи один одного або взаємодоповнюють один одного. Унаслідок цього створюється спрощене уявлення про характер терору, яке не відображає його багаторівневої структури.

Саме тому на мою думку, феномен вогневого терору з боку російських військ має бути осмислений у межах наукової парадигми, здатної працювати з категоріями системності, комплексності, просторової дифузності та тривалості насильства. Науковий підхід дозволяє перейти від опису окремих випадків до аналізу структури явища, його логіки, механізмів і наслідків для міського середовища і соціальної взаємодії усередині громади. Мова йде про формування аналітичної рамки, яка розглядає артилерійські обстріли та дронові атаки не як ізольовані події, а як складові єдиного рижиму вогневого контролю цивільного простору із визначенням місця Херсона в системі насильства над всією Україною.

З огляду на ситуацію, коли постокупаційний Херсон існує в режимі системного вогневого контролю цивільного простору, методологія усної історії є, на мою думку, найбільш продуктивним інструментом наукової інтерпритації та документування цього феномена. Причина полягає в тому, що предмет дослідження стосується трансформації повсякденної структури часу й простору, режимів виживання, соціальної взаємодії та зміни міського середовища під тривалою загрозою. Саме ці виміри найгірше охоплюються подієвими формами опису (медійними репортажами, короткими завданнями, навіть, частиною

офіційних реєстрів) але принципово добре фіксуються інструментами усної історії, яка працює із досвідом як з джерелом.

Методологія усної історії дозволяє повноцінно аналізувати комплексність загрози як єдиний режим впливу. У херсонській ситуації різні засоби ураження діють взаємнопосилено і створюють цілісну систему. У центрі дослідницької уваги опинився досвід системності коли одночасність сигналів небезпеки, невизначеність джерела загрози, відсутність прогнозованих інтервалів безпеки, постійне зміщення меж безпечного і небезпечного. Наративи очевидців відтворюють накладання різних форм насильства і демонструють режим міського існування під комплексним вогневим впливом. Такий підхід формує наукову основу для введення категорії комплексного вогневого контролю.

Просторовий вимір феномена органічно розкривається через усноісторичні інтерв'ю. Мінімальна дистанція до позицій противника і фактична лінія фронту по Дніпру перетворюють міський простір на систему постійної ризикованості. Розповіді місцевих мешканців дозволять реконструювати повсякденну картографію міста: маршрути уникання, зони короткочасного перебування, правили для переміщення, зміни у використанні транспорту, місця, що сприймаються тимчасово безпечними. Тут місто має постати як соціально-просторова структура, організована практиками виживання.

У межах цієї логікиусна історія забезпечує джерелознавчо кректну роботу з протяжним травматичним досвідом. Досвід постійної загрози фіксується як історична інформація з урахуванням особливостей пам'яті, ретроспективного конструювання, мовчання та фрагментарності. Методика інтерв'ю дозволяє виокремлювати фактичні ядра подій, уточнювати часові маркери, фіксувати контекст запису та здійснювати перехресну перевірку. Такий підхід, на мою думку, здатен забезпечити фахову роботу з досвідом, що залишається поза межами інших типів джерел.

Через усну історію відкривається можливість дослідження соціальних наслідків вогневого терору. Фіксуються трансформації зв'язків, довіри, комунікації і локальних норм. Розповіді мешканців надають матеріал для аналізу перебудови горизонтальних мереж підтримки, зміни ролей сусідів, волонтерів, комунальних служб, медиків, форм взаємодопомоги, рішень щодо залишення чи повернення до міста, функціонування моральної економіки виживання. Цей аспект повсякденності має довготривале значення для історіографії сучасної війни.

В цілому, зібрані інтерв'ю формують систематизований корпус джерельної бази, придатної для архівування та подальшої міждисциплінарної роботи. Дотримання стандартів інформованої згоди, фіксації метаданих, транкрипції, тематичної індексації й правил збереження забезпечує перехід від індивідуальних свідчень до наукового архіву, що має історичну і, потенційно, правову релевантність.

Методологія мого усноісторичного дослідження вибудована як багаторівнева система фіксації досвіду життя цивільного населення Херсона в умовах системного вогневого контролю. Її принципова особдливість полягає в тому, що інтерв'ю розглядається як структурований науковий інструмент, де

кожен тематичний блок відповідає окремому аналітичному виміру досліджуваного феномена: просторовому, часовому, соціальному, психологічному, інфраструктурному, управлінському та наративному. Опитувальник призначений для формування теоретичної рамки у межах якої індивідуальний досвід може бути інтегрований як частина системної воєнної реальності.

Паспортна частина виконує подвійну функцію – етичну й аналітичну. Вона забезпечує: інформативну згоду, право на анонімність, контрль за подальшим використанням матеріалу. Тобто, повністю відповідає стандартам сучасної усної історії та гуманітарної етики. Водночас цей блок створює соціально-демографічний профіль респондента: вік, стать, освіта, професійна зайнятість, досвід окупації, мотивація залишитись в місті. Саме ці параметри дають змогу в подальшому аналізі виявляти відмінності у сприйнятті загрози між різними соціальними групами, поколіннями, професіями, а також розуміти, як соціальна позиція впливає на адаптаційні стратегії.

Центральна частина є ядром методики збору інтерв'ю оскільки спрямована на реконструкцію повсякденного досвіду виживання. Її питання побудовані за логікою «як змінилось життя». Тут фіксується перехід від «нормального» міського існування до життя під постійною загрозою, ритми дня, зміни поведінки, формування «карти небезпеки», тілесні реакції, сенсорні деталі, досвід перебування в «епіцентрі небезпеки». На мою думку, це дозволяє відтворити не лише події, а саму структуру воєнної реальності де загроза стає фоном. Особливо важливим є порівняльне питання про відчуття артилерії та дронів: воно прямо виводить респондента на опис комплексності загрози як цілісного режиму.

Технічний блок у моїй методиці виконує роль виведення на емпіричний рівень матеріальної історії виживання, тобто того, як цивільні домогосподарства і локальні спільноти змушені перебудовувати середовище життя, перетворюючи житло, під'єзд, двір і найближчу інфраструктуру на елементи оборонного простору. Питання про бронеплівку, мішки з піском, укриття, генератори, павербанки, рації, тривожні додатки та телеграмм-канали фіксують процес коли інструменти, раніше не типові для цивільного побуту стають повсякденними предметами домашнього господарства і входять в рутину. Тут важливо, що респондент пояснює, звідки він про них дізнався, як приймав рішення щодо придбання або облаштування, що саме виявилось дієвим, а що – символічним або психологічним заспокійливим інструментом. Запитання про вартість важливі з огляду на реконструкцію ціни для цивільного домогосподарства в що людина змушена інвестувати, щоб знизити ризики. Після проведеного мною аналізу подібних практик можна очікувати, що цей блок дозволить описати мікрорівень воєнної урбаністики як процес формування побутової інфраструктури виживання: виникнення домашніх укріплень, переналаштування житлового простору, зміну стандартів комфорту і перехід до логіки мінімально достатнього. Не менш значщщим є вимір інформаційної навігації: телеграмм-канали й додатки тривоги фіксуються як частина технічної системи виживання де інформація стає ресурсом безпеки. Саме на цьому рівні можна побачити, як інформаційна

інфраструктура заміщує відсутні технічні бар'єри захисту міста і як цивільні вибудовують власні неформальні моделі раннього попередження.

Психологічний блок потребує розуміння як історико-антропологічного інструмента. Його головна мета – зафіксувати тілесно-емоційну сторону тривалої загрози як складову історичної реальності на рівні реакцій, звичок, відчуттів і меж витривалості. Запитання про звук дрона, реакцію на вибухи, зміни сну, відчуття напруженості, виснаження та способи заспокоєння формують емпіричний матеріал для реконструкції сенсорної історії війни. В цій історії, де ключовими маркерами стають ритми, звуки, тілесні імпульси, автоматизовані реакції. На мою думку, особливо важливим є фіксування процесу рутинізації небезпеки: людина поступово починає жити так ніби постійна загроза є нормою і це проявляється в дрібних практиках: як спить, де сідає в кімнаті, як реагує на звуки і шуми, як планує вихід на вулицю. Запитання про звернення по психологічну допомогу вводить ще один суттєвий рівень – історію доступності або недоступності підтримки і довіри до інституцій допомоги. Але принципова рамка блоку полягає в тому, що він описує досвід постійної загрози як факт повсякденності.

Політико-управлінський блок у структурі інтерв'ю потрібен для того, щоб вивести дослідження за межі приватного досвіду і зафіксувати як населення інтерпретує інституційну присутність держави і місцевого самоврядування в умовах перманентної небезпеки. Тут для мене принципово важливо є ті критерії якими люди фактично міряють ефективність влади у війні: видимість дій, швидкість реагування, наявність комунікації, організація укриттів, підтримка критичної інфраструктури, захисні заходи проти дронів. Питання про антидронові сітки чи конструкції фактично тестує матеріальну видимість держави: люди часто довіряють або не довіряють тому, що можуть побачити в просторі міста. Важливо і інше, цей блок дозволяє реконструювати як у свідомості мешканців вибудовуються причинно-наслідкова логіка, а також як формується відчуття безпеки/небезпеки як управлінська траєкторія.

Гуманітарно-соціальний блок потрібен для дослідження того, що можна назвати соціальною інфраструктурою виживання. У постійно ураженому місті життєздатність громади значною мірою залежить від горизонтальних зв'язків, волонтерських мереж, неформальних практик допомоги, доступу до гуманітарних ресурсів, а також від місць концентрації підтримки. Питання цього блоку дозволяють фіксувати де і як люди збираються в умовах ризику, які форми взаємодії стають можливими, а які – ні. Окремо значущим є напрям про волонтерів: він дає змогу побачити волонтерство як механізм відновлення соціальної суб'єктності – як для тих хто надає підтримку так і для тих хто її отримує. Запитання «чи допомагали Ви іншим?» переводить респондента із позиції жертви в позицію активіста. На мою думку це методологічно виправдано тим, що фіксуються активні дії, а не тільки страждання.

Рефлективний блок виконує функцію переходу від фактичної реконструкції до смислової інтеграції досвіду самими респондентами. Для мене цінність рефлексії полягає в тому, що вони відкривають категоріальний апарат повсякденної свідомості: якими словами людина описує насильство, які

метафори використовує, як визначає межі допустимого, що вкладає в поняття «вижити», які моральні висновки робить. Це дає можливість простежити, як у межах громади формується локальна культура смислів, тобто як люди колективно конструюють пояснення того, що відбувається. Питання про «головну річ, яку Ви про себе дізнались про себе» фіксує трансформацію суб'єктності: війна тут постає як досвід, що змінює самоопис людини, межі її витривалості, уявлення про ризик і про цінність життя. Питання про поради іншим переносить рефлексію в площину трансляції знання: людина формулює практичну мудрість виживання, яка будучи зафіксованою, стає історичним джерелом про адаптаційні культури в умовах війни.

Наративний блок, який пропонує респондентові розповісти одну цілісну історію. На мою думку це є методологічно необхідним, оскільки структуровані питання, попри всю їх аналітичність все ж фрагментує досвід. Вільна оповідь повертає досвід у форму цілісності та дозволяє побачити, як людина сама організовує час, причини і наслідки, виділяє кульмінацію, інтегрує власні дії. Для усної історії принципово важливо спостерігати процес «як сказано»: порядок викладу, паузи, повтори, зміщення акцентів, те, що людина вважає головним і що другорядним. Саме в наративному блоці добре видно, як індивід конструює сенс події і як вона вбудовується в ширший життєвий сюжет. Ц дає підстави для джерелознавчої критики і одночасно для історіографічних висновків щодо того, як формується пам'ять про війну в режимі «поточночті».

Завершальна частина є етичним інструментом. Питання «про що ми не запитали» відкриває можливість вийти за рамки дослідницького задуму й отримати ті смисли або факти, які інтерв'юер не передбачав. Це важливо для зменшення асиметрії влади в інтерв'ю: респондент отримує право визначити, що саме є «важливим». Питання про плани на майбутнє і про образ Херсона після війни фіксують проєктивний вимір досвіду, тобто здатність людини мислити майбутніми категоріями попри тривалу загрозу і виведення її із стану сучасності. На мою думку, це важливо тому що дозволяє уникнути редукції респондента до травми: ми документуємо і горизонти відновлення, образи нормальності, очікування справедливості, уявлення про повернення життя.

Узагальнення попереднього викладу дозволяє сформулювати низку концептуальних висновків щодо історичного осмислення документування сучасних російських злочинів в Херсоні. Деокупація міста не принесла стабілізації ситуації, а започаткувала нову фазу воєнної реальності, визначальними рисами якої стали: постійна вогнева доступність цивільного простору, мінімальна дистанція до позицій російських військ за водною межею Дніпра та систематичне застосування різних засобів ураження. Поєднання артилерійських ударів, авіаційних боєприпасів і безпілотних летальних апаратів сформувало тривалий режим вогневого впливу, що визначає повсякденність, соціальні практики та просторову організацію життя населення.

Аналіз показує, що опис цього явища у межах окремих подій або типів озброєння не дозволяє адекватно і повноцінно відобразити його структуру. Реальність функціонує як комплексна ситема впливу, в якій різні засоби ураження діють взаємопосилено, створюючи стан постійної небезпеки,

просторової дифузності ризику та непередбачуваності. Саме тому виникає необхідність введення в науковий обіг понятійної категорії системного вогневого конролю цивільного простору, що дозволяє інтерпретувати ситуацію як цілісний соціально-історичний феномен.

Методологія усної історії виявляється найбільш адекватним інструментом для дослідження цього феномена. Вона забезпечує фіксацію повсякденного досвіду життя під постійною загрозою, реконструкцію ритмів небезпеки, адаптаційних стратегій, змін у сприйнятті простору та часу. Усноісторичні свідчення дозволяють відтворити комплексність загрози, її сенсорні, просторові та соціальні виміри, а також простежити трансформацію поведінкових моделей і практик виживання.

Матеріали інтерв'ю відкривають можливість задокументувати злочини російських військових у теперішньому часі і водночас проаналізувати мікрорівень воєнної урбаністики: трансформації житла у простір захисту, формування побутової інфраструктури виживання, використання інформаційних каналів як інструментів безпеки. Окрім цього, вони фіксують психологічні зміни, перебудову горизонтальних мереж підтримки, роль волонтерських ініціатив і функціонування локальної солідарності як механізму стабілізації громади.

Застосування структурованої усноісторичної моделі забезбечує створення корпусу джерел, що мають довготривалу наукову, меморіальну і потенційно правову цінність. Систематизація свідчень, їх архівування та подальша інтерпритація формують емпіричну основу для досдіження сучасної війни в її соціальному вимірі та створюють передумови для міждисциплінарних студій.

The project was supported by Documenting Ukraine, a program of the Institute for Human Sciences, IWM Vienna. / Проєкт реалізовано за підтримки Інституту гуманітарних наук у Відні (Institut für die Wissenschaften vom Menschen, IWM) у рамках програми Documenting Ukraine.

1. *Головко Ю. Усна історія сучасної російсько-української війни на сторінках «Українського історичного журналу». Zaporizhzhia Historical Review. 2024. Vol. 9(61). С. 209-214.*
2. *Грицюк В., Лисенко О. Війна російської федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. Український історичний журнал. 2023. № 2. С. 5-32.*
3. *Кривобок О.П., Крутенко О.В, Страшко Є.М. Воєнне лихоліття 2022 року очима селян Ічнянської територіальної громади. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 35 (74) № 4 2024. С. 69-75.*
4. *Крикун Ю. Актуалізація звичаїв взаємодопомоги в умовах війни (за матеріалами усноісторичних свідчень 2022 - 2024 рр.). Народознавчі зошити. 2024. № 4(178). С. 865-873.*
5. *Передерій І.Г. Усноісторичний метод на міждисциплінарному полі сучасної гуманітаристики: світовий та український досвіди. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 19-20 листопада 2015 р. Історичні, культурні та соціально-економічні аспекти регіонального розвитку. Кременчук: ПП Щербитих О.В. 2016. 166 с.*

6. *Михайленко Г.М. Збереження пам'яті про загиблих воїнів Херсона як чинник формування локальної ідентичності. Південний архів (історичні науки). Вип. 51. 2025. С. 39-52.*